

JAN WAWRZYŃCZYK

Uniwersytet Warszawski
Instytut Lingwistyki Stosowanej

Komentarze datacyjne do Andrzeja Bańkowskiego
Etymologicznego słownika języka polskiego

To, co zostało zrobione, poucza jak zrobić coś lepszego.

Ralph Waldo EMERSON

Słowa kluczowe: etymologia polska, datowanie i redatacja haseł, dobór źródeł tekstowych poświadczających najstarsze użycia

Wymieniony w tytule niniejszego szkicu słownik to wciąż nieukończone dzieło, niemniej praca już na podstawie dwu dotychczas wydanych tomów może być uznana moim zdaniem – m.in. ze względu na obfity nowy materiał hasłowy, nieobecny w istniejących ogólnych słownikach etymologicznych języka polskiego – za niezwykle cenną, inspirującą publikację, która w istotny sposób wzbogaca skromny wciąż co do liczebności zbiorów tych słowników.

Niedawno interesującą analizę krytyczną jednego, zwanego fragmentu ESJP, mianowicie opracowania wybranych rusycyzmów, przedstawił Marek Iwanowski (2011), celem mojego artykułu jest ogólny, sondażowy ogląd informacji datacyjnej, chronologizacyjnej zawartej w ESJP; interesuje mnie tutaj jedynie okres od początku XIX w. do współczesności.

Jako utrwalającą się, pozytywną nowość polskiej techniki leksykografii diachronicznej podkreślić należy, że ESJP wybija w tekście artykułów ha-

słowych datę „narodzin” wyrazu czy wyrażenia na samym początku. Są to z reguły daty roczne, rzadziej okresy. Autor stosuje przejrzyste zapisy skrótowe, „symbolokształtne”; np. *XX-1* oznacza okres 1. poł. XX w., *XIX-2* to 2. poł. w. XIX itp. Zakładać należy, iż każdy autor czuje się w pełni odpowiedzialny za każdy znaczący (relewantny) segment tekstu swojego słownika etymologicznego, w tym za datowanie haseł.

Niżej przedstawiam „centurię” wybranych z ESJP jednostek wraz z komentarzami datacyjnymi do nich.

ALUZJA XIX-2

Taka datacja jest niejasna. Czy Autorowi ESJP idzie o wyraz w pisowni współczesnej tylko? Wówczas rzeczywiście za SWarsz. można by mówić o zaistnieniu, przynajmniej leksykograficznym, tego rzeczownika dopiero w 2. poł. XIX w., bo jego tom I ukazał się jako introligatorska całość z datą 1900, a zeszyty (jeszcze przed oprawą) wychodziły bodajże od 1898 r. W SWil. jest jeszcze *alluzja*, zamiast *aluzja*, a znacznie wcześniej, w SJPL – *alluzya* (1807).

ANEKTOWAĆ XX-1

Ten czasownik zauważył Oczyszcziciel (1891), odsyła do: **annektować**, pod którym umieścił rozwlekłe objaśnienie ‘złączyć, przyłączyć, przywłaszczać, przywłaszczyć, wcielić; także nabyć co samowolnie bez zapłaty’.

ARTYSTYCZNY 1894

Źródła tej datacji nie znam (hasło ma SWarsz., 1900), ale dysponuję dwoma wcześniejszymi świadectwami. Jest to DNPS (1844), w którym translandowi **artistisch** przyporządkowany został translac: artystyczny, a także SPRAST (1873), z parą translatów: артистический, артистский. Ważna – jako świadectwo życia, rozpowszechnienia wyrazu – jest obecność redatowanego przymiotnika w słowniku preskryptywnym; zob. Oczyszcziciel (1891) z objaśnieniem ‘sztuczny, doskonale wyrobiony’.

BANAŁ 1950

Jak czytamy w ESJP, dorobione do *banalny*, ale kiedy faktycznie? Ten dewrywat wsteczny odnotował w 1939 ESWO, z definicją ‘powiedzenie oklepane’.

BARIERA 1861

Data wg SWil.; hasło w pisowni *barjera*. Wcześniej por. DNPS (1844): *Barriere baryera*.

BIUROKRACJA 1861

Jest to data ze SWil. Nieco wcześniejszą¹ zob. w bezcennym Dykcjonarzu (1859) w pisowni współczesnej, z objaśnieniem ‘przewaga, wpływ urzędników’.

CHLUPOTAĆ 1884

Autor przywołuje przy tych „narodzinach” Henryka Sienkiewicza. Klóci się ta informacja z dawnym zapisem w DPNS (1835: 69): **Chlupać**, und als Frequent. **Chlupotać**.

CIĄGNIK 1950

Ten, jak informuje autor ESJP, „sztuczny nowotwór przekładowy” znany był jednak i używany już przed drugą wojną światową. Należy wiedzieć, że ma go w hasłowniku SIJP (1929). Tamże występuje on w ważnej, bo metaleksykograficznej sferze, jako definiens (s.v. **traktor**).

DOKTRYNA 1861

Obecna w SWil., ale ma Dykcjonarz (1859) z definicją ‘racjonalna czegoś teoria; zbiór zasad politycznych lub religijnych na rozumienie tylko osnutych, pozorno-naukowy systemat’.

DOPASOWAĆ 1900

Data wzięta ewidentnie ze SWarsz., przejęta – by tak rzec – mechanicznie, z karty tytułowej I tomu. Należało się wczytać w dokumentację cytatową, umieszczoną w artykule, gdzie wskazany został J. I. Kraszewski i B. Prus. Zastanawia jednak stare (1836!) poświadczenie tego germanizmu, w NSPR, z dobrze dobranym tanslatem приладить.

---

¹ Przesunięcie datacji hasła wstecz zaledwie o rok czy dwa uważam – inaczej niż Tadeusz Piotrowski (2006: 74) – za istotne, ważne tak samo, jak przesunięcia o lat 20 czy kilka wieków. Polemikę z zaskakującym stanowiskiem T. Piotrowskiego przedstawię gdzie indziej.

DOSŁOWNY XIX-2

Jednak stanowczo XIX-1; por. DPNS (1835) z tłumaczeniem: wörtlich (oraz ilustracją: dosłowne tłumaczenie eine wörtliche Uebersetzung).

DRASKA 1952

Powyższą datę wywiódł Bańkowski z cytatu zamieszczonego w SJPDor. Podważę to datowanie cytatem prasowym: „[...] potrafił przenieść [...] przez rewizję kilka sztuk [papierosów], parę zapalek i draskę” („Prosto z Mostu”, Warszawa, nr 15 z 14 IV 1935 r., s. 2).

DRASTYCZNY 1874

SJPDor. ma najstarszy cytat właśnie z tego roku. Por. jednak DNPS (1844): **drastisch** *med.* drastyczny, t. i. mocno działający.

DREN 1900

Datę, wziętą ze SWarsz., obala nie(d)oceniony Oczyszcziciel (1891), a przesuwają jeszcze dalej Dykjonarz (1859) z objaśnieniem ‘in. *sączek*, nazwa rur glinianych, używanych do osuszenia gruntów i łąk wilgotnych’.

DRENAŻ ok. 1900

ESJP przywołuje tu B. Prusa. Ma Oczyszcziciel (1891) z zamiennikami ‘osącznik, osuszalnik, osusznik’.

DRENOWAĆ 1900

Data za SWarsz. Potępia Oczyszcziciel (1891), proponując ‘osączać, osączyć, odsączać, osuszać, osuszyć’. Wcześniej uchwycił SPRAST (1873): дренажировать, осушать поля дренами.

DRES 1955

W SJPDor. są dwa cytaty: 1952 (nb.) i 1955 r. W ESWO (1939) ten angielski jest w pisowni *dress* (z definicją ‘ubiór, strój; w sporcie ubiór zawodników o barwach klubowych lub reprezentacyjnych’).

DUBLOWAĆ 1861

Data wg SWil. Zna Dykjonarz (1859), a jeszcze dawniej DPNS (1835), w parze ze **zdublować**.

DUDZIARZ 1900

Tę datę, wzbogaconą przez autora ESJP informacją, że wyraz wystąpił najpierw u H. Sienkiewicza, trzeba zestawzić z obecnością danego derywatu w *Oczyszczycielu* (1891).

DYRYGENT 1900

Ma *SWarsz.*; por. *Oczyszczyciel* (1891).

DYSKUSJA 1861

Z tą pisownią ma *SWil.*, ale i też *Dykcjonarz* (1859). W pisowni *dyskusya* por. w *DSWP* (1856) s.v. *DISCUSSIONE*.

DYSKUTANT 1950

Datowanie za *SJPDor.*, gdzie są 3 cytaty (dwa prasowe, jeden książkowy), najstarszy właśnie z 1950. Zob. jednak w *PIIC* (1933) ciąg translatów pod **спорщик**: kłótnik, sprzecznik, spornik, dyskutant.

ELEKTRYFIKOWAĆ 1956

Kolejna datacja ograniczona do tego, co zawiera *SJPDor.* (jeden jedyny cytat, prasowy). Sprzed ćwierćwiecza zob. *PIPC* z tymże czasownikiem. Notabene, redaktor owego słownika podkreślił w przedmowie, że jego zespół korzystał nie tylko ze słowników języka polskiego, lecz także ze współczesnej [mu] literatury i prasy polskiej.

ELIMINACJA 1861

Datowanie wg *SWil.*, obala *Dykcjonarz* (1859).

EMANCYPOWAĆ 1861

Datacja według *SWil.*, ma *Dykcjonarz* (1859), ze słowników przekładowych – *DNPS* (1844), s.v. **emancipiren**.

EMBRION 1861

Rok za *SWil.*, tu w pisowni *embrjon*. Por. dużo wcześniejsze poświadczenie słownikowe w *DPNS* (1835) z hasłem w pisowni mianownika *embryo*.

EMERYT 1861

Tu też wystarczył autorowi ESJP SWil. Zob. jednak w DNPS (1844) artykuł **Emerit** emeryt; wysłużony.

EMERYTURA 1861

Zob. SWil. z definicją dokładnie taką, jaka była już znana, z Dykcyjonarza (1859): ‘pensja wysłużona’. Sporo wcześniej, nieco inaczej, zob. w DNPS (1844) artykuł **Emeritur** z ciągiem translatowym: emerytura, wysłużona pensya.

EMISJA 1861

Czyli za (niezastąpionym dla ESJP) SWil., tu w pisowni *emissja*. Por. Dykcyjonarz (1859), hasło **emissja** ‘puszczenie w kurs, wypuszczenie’ *Listy zastawne drugiejj emissji*.

EMOCJA 1861

Za SWil., w nim definiens ‘wzruszenie’. W Dykcyjonarzu (1859) to też tylko ‘wzruszenie’.

EMPIRYCZNY XIX-2

Jest kilka świadectw słownikowych nakazujących bezwzględnie poprawkę: XIX-1. Ma to hasło filozoficzne m.in. DPNS (1835).

ENCYKLIKA 1861

Data za SWil. Zob. nieco wcześniejszy Dykcyjonarz (1859).

ENIGMATYCZNY 1861

Por. dokładnie jak wyżej.

ENTUZJAZM 1861

Data za SWil., ale jej przesunięcie większe; por. w DPNS (1835) ortogram **entuzyazm** z odesłaniem do **zapał**.

EPIGON 1900

Datacja wg SWarsz. Należy się zastanowić nad hasłem **epignon** w Oczyszczicielu (1891).

EPIZOD 1861

Za SWil. W DNPS (1844) zob.: **Episode** epizod; ustęp.

EROTYCZNY 1861

Oczywiście za SWil. Ma Dykcjonarz (1859) z objaśnieniem ‘miłosny’. Zwracam uwagę, że jeszcze wcześniej DNPS (1844) w artykule **erotisch** dał informację: erotyczny, miłosny, np. pieśń.

ESKALATOR 1952

Data za SJPDor., z cytatem z czasopisma. Zob. hasło w SPR (1949).

ETYCZNY 1861

Datę ze SWil. podważa nieco Dykcjonarz (1859) z ciekawą formułą ‘o nauce moralnej traktujący’. Hasło ma już DPNS (1835).

EWAKUOWAĆ 1861

Data ESJP zaczerpnięta ze SWil. Znacznie wcześniejsze jest świadectwo DNPS (1844) z artykułem: **evacuiren** ewakuować.

FETYSZ 1861

Za SWil.: ‘bałwan; bożek Negrów’. W Dykcjonarzu (1859) to ‘przedmiot czci u Murzynów, bałwan’.

FINEZJA 1898

Przy tej dacie ESJP powołuje się na J. Weysenhoffa ze znaczeniem sparafrazowanym jednowyrazowo: ‘subtelność’. Znowu wcześniejszy okazuje się Oczyszcziciel (1891); por. w nim artykuł: Finesa, finezya, fr. przebiegłość, przenikliwość, chytryść, podstęp, wybieg, wymysł.

FLOTYLLA 1861

Autorowi ESJP znowu wystarcza SWil. Por. Dykcjonarz (1859): ‘mała flota, z kilku okrętów lub statków złożona’.

FOKA 1861

Data za SWil., ale wyraz opisał Dykcjonarz (1859): (Phoca) *zool.* zwierzę ssące, należące do rzędu płetwonogich.

FORMACJA 1861

Datacja ze SWil. Ma Dykcjonarz (1859), a jeszcze nieco wcześniej zob. w DSWP (1856) artykuł FORMAZIONE formacya, ukształcenie, utworzenie.

FORMALISTA 1861

ESJP za SWil. Redatuje najdalej (według moich aktualnych danych) DPNS (1835), z którego warto przytoczyć frazę-translat: der die Formalitäten pünktlich beobachtet.

FORMALIZOWAĆ 1861

ESJP za SWil. Wcześniej odnotował „z życia” Dykcjonarz (1859).

FORT 1861

ESJP pod tą datą notuje tylko użycie z zakresu wojskowości, tzn. opiera się na danych SWil., nie wiedząc nic o opisie wyrazu w Dykcjonarzu (1859).

FORTEPIAN 1861

Data ze SWil. (tu hasło w pisowni *fortepjan*). Ciekawe, że CDEP (1849) notuje graficzną postać *fortepian* (w artykule PIANO).

FRAPOWAĆ 1861

Poprawić można ESJP, wiernie datujący za SWil., dzięki Dykcjonarzowi (1859).

GAGAT 1861

Komentarz jak wyżej.

GAMBIT 1861

Komentarz jak wyżej.

GANG 1957

Tę datę ESJP odnosi do znaczenia ‘zespół współdziałających przestępców’ (ujęcie semantyczne SJPDor. jest zbliżone: ‘grupa ludzi zorganizowanych dla wspólnej działalności przestępczej; banda, szajka’). Historia tego znaczenia sięga jednak międzywojnia, co wykazała Halina Koneczna (1936/37: 169).

GARDZIOŁKO 1861

Data za SWil. Tymczasem CDPE (1851) odnotował w artykule GARDZIEL także deminutyw GARDZIOŁKO!

GATUNKOWY XIX-2

Jasno na XIX-1 wskazuje jednak obecność tego hasła w DPNS (1835).

GESZEFT 1890

Ustalona w ESJP data nie jest właściwa, skoro Bogusław Nowowiejski odnotował (1996: 285) starsze użycie prasowe, w „Gazecie Warszawskiej” (1880, nr 156, s. 4).

GOJ 1861

Data wg SWil. Ujął jednak Dykcjonarz (1859).

GRAFICZNY 1900

Data za SWarsz. Przymiotnik znacznie wcześniej zanotował, m.in., DSWP (1856), ten jako translát przy translandzie GRAFICO.

GRAWEROWAĆ 1900

Data za SWarsz. (tu brak cytatu) i SJPDor. (tu najstarszy cytat zaczerpnięty z prasy 1900 r.). Oczyszcziciel (1891) zanotował tylko postać *gawierować*.

GULASZ 1861

Data za SWil. W Dykcjonarzu (1859) por.: ‘(z węg.) sztuka mięsa na sposób węgierski (potrawa)’.

GWARDZISTA 1861

Za SWil., tuż przed nim Dykcjonarz (1859), a wyraźnie wcześniej zob. to hasło w DPNS (1835), z odesłaniem do **gwardyak**.

HASZYSZ 1861

Datacja A. Bańkowskiego wg SWil. Wcześniejsze świadectwo, z ŻW (1858), warto przytoczyć w całości, z powodu jego atrakcyjnej szaty językowej: „HASZYSZ trawa zwiędła, siano w ogóle, a w szczególności mówi się o liściach konopi indyjskich, które suszą i używają dla żucia i do fajki za-

miast tytoniu. [...] w Persii, Egipcie, Syrii i w innych krajach wschodu: ziarna i liście haszysza, gotowane i przyrządzone z sezamem i cukrem w pastylki, bardzo są poszukiwane u ludów tamecznych, robią też z tego likier mocny, który sprawuje rodzaj szaleństwa i bardzo zgubne skutki”.

HEKTAR 1861

Tak za SWil., ale tuż przed nim jest Dykcyjonarz (1859).

HIPOPOTAM 1861

Z tą datą mamy ortogram *hipopotam* (w SWil.). Pisownia uproszczona, dzisiejsza, figuruje w CDEP (1849): HYPPOPOTAMUS hipopotam, zwierzę żyjące w Nilu.

HIPOTEZA 1861

Data za SWil. Formę-translat *hypoteza* ma m.in. CDEP (1849), w artykule HYPOTHESIS.

HODOWLA 1870

Przy tej dacie ESJP wspomina jako źródło W. Pola i zaznacza, że słowo jest częste dopiero od XX-l. Istnieją też jednak dość liczne świadectwa użycia z całego XIX w. Najstarsze z moich znalezisk to CDEP (1849), w którym pod BREEDING wypisany został taki oto ciąg translatów: płodzenie, chów, hodowla bydła, wychowanie.

HOKEJ 1954

Data z SJPDor., w którym są dwa cytaty, oba z prasy, oba z 1954 r. Nie należy jednak zapominać o pisowni oryginalnej powyższego anglicyzmu; artykuł **hockey** ma E-XX (1938). Nawiasem mówiąc, w tymże artykule wskazanej encyklopedii poświadczona została pisownia współczesna – *hokej*, w nazwie własnej (instytucjonimie) *Polski Związek Hokeja na lodzie*.

JEDNORZĘDOWY 1861

Za SWil. Ma wszakże DPNS (1835).

JOD 1861

I to ze SWil., ale zob. w DSWP (1856) artykuł: IODIO *Chim.* jod, jodyna.

KACYK XIX-2

Por. DPNS (1835) z frazą-translatem: der Kazike (bei den Amerikanischen Wilden).

KADM 1861

Rocznik wg SWil. Na pewno niewłaściwy, za młody.

KAMUFLAŻ 1946

Data przyjęta zgodnie z cytatem występującym w SJPDor. Zapożyczenie jest jednak przedwojenne, por. SWO-A (1935).

KANALIZACJA 1861

Data ze SWil. Por. jednak Dykjonarz (1859) z taką pisownią.

KANCELISTA 1861

Data ESJP ewidentnie za SWil. W pisowni jeszcze nie uproszczonej (*cancelista*) zna NSPR (1836: 55).

KANISTER 1961

SJPDor. ma „goły” artykuł, pozbawiony cytatów dokumentacyjnych. Wskazana w ESJP data pochodzi z nieznanego mi źródła, być może jest to jakiś słownik wyrazów obcych. Nb. znaczenie ‘zbiornik, bak na benzynę’ zarejestrował SWO-R (1958). ESWO (1939) ujął rzecz tak: ‘blaszane, szczelne pudełko do herbaty, prochu itp.’ Niewykluczona jest przedwojenność zapożyczenia *kanister* w znaczeniu ‘zbiornik, bak na benzynę’.

KAROSERIA 1954

W SJPDor. z dwoma cytatami: 1941 (!) i 1954. Właśnie tę drugą datę wskazuje ESJP, choć np. ma to hasło SO-JT (1951). Nadmienię jeszcze, z pewnym skrepowaniem, że hasło **karoserja** ma SIJP (1929), a hasło **karoseria** – SJPLehr (1938).

KULTYWACJA 1954

Jest to data za cytatem z K. Brandysa w SJPDor. Rzeczownik znany jednak wcześniej, ma go ESWO (1939).

KULUARY 1948

Datę tę potwierdzają dane SJPDor. Opis ESWO (1939) wskazuje już jednak na użycie przenośne.

LECZNICTWO XIX-2

Dane SWarsz. wskazują na datę 1902. Świadcstw(a) datacji obecnej ESJP nie znam, ale musi ona być odrzucona ze względu na znalezione przeze mnie świadectwo z Józefa Majera (1849: 22).

LOKOMOTYWA 1857

Informacja zaczerpnięta z SJPDor., w którym najstarszy cytat jest opatrzonej tą właśnie datą. Moje świadectwo jest zaledwie o rok wcześniejsze; zob. DSWP: LOCOMOTIVA lokomotywa, parowóz.

LORA 1950

Ustalenie ESJP za SJPDor. Por. jednak informację w ESWO (1939), która umożliwia mi przesunięcie jednostki do zasobów polszczyzny przedwojennej.

LOTNISKOWIEC 1945

Datacja własna Autora ESJP (w SJPDor. z cytatu wynika r. 1955). Ważna źródłowo EW ma w t. 5 (1936) cały artykuł na temat lotniskowców.

ŁAMIGŁÓWKA 1890

Datacja ESJP wyprowadzona prawdopodobnie z danych SJPDor. Wcześniej zob. CDPE (1851).

ŁOWCA XIX-2

Prawda jest inna: XIX-1. Por. w CDEP (1849) artykuł: HUNTSMAN łowca, myśliwiec; łowczy.

MASZYNERIA 1961

Por. jednak postać *maszyneryja*, w związku wyrazowym *maszyneryja składowa* w SPRAST (1873).

MUSKULARNY 1861

Data za SWil. Przymiotnik odnotował nieco wcześniej Dykcionarz (1859).

MUSKULATURA 1861

Data za SWil. Rzeczownik odnotował nieco wcześniej Dykcjonarz (1859).

MUTRA 1861

Datacja ESJP za SWil. Ten termin techniczny uchwycił przed „Wileńskim” Dykcjonarz (1859).

NARKOMAN 1948

Nie wiem, skąd data w ESJP; w SJPDor. wyraz jest w cytacie z 1950 r. Ten rzeczownik osobowy ukuty został jednak przed drugą wojną światową; zarejestrował go i trafnie opisał SJPLehr (1939), ważne, niestety nieukończono (jak ESJP) dzieło polskiej leksykografii.

NARKOTYK 1861

Data za SWil. Lepiej było wziąć do ręki Dykcjonarz (1859); ma ciekawą formułę definicyjną: ‘lekarstwo sprawiające uśpienie, odurzenie, upojenie v. uśmierzenie’.

OSPRZĘT 1951

W SJPDor. derywat został udokumentowany dwoma cytatami, z 1951 i... z 1950 r. Jest to wedle jędrnego określenia autora ESJP bękart z rosyjskiego *очасмка*. Poczęty jednak sporo wcześniej, skoro zarejestrował go SIJP (1929).

OTOMANA 1904

Data SWar. Wcześniejszy jest Oczyszcziciel (1891).

PACHTOWAĆ 1908

Datacja ESJP – jeśli można tak powiedzieć – odruchowa, według danych SWarsz. Por. koniecznie Oczyszcziciel (1891) z formułą ‘dzierżawić, wynająć wynajmować’.

PIERWSZYŻNA 1859

Nie znam źródła tej datacji, mam wcześniejszą: DPNS (1836); ciekawostką jest odnotowanie przez ten słownik przekładowy zwrotu *nie pierwszyżna to iemu*.

PLANDEKA 1908

To datacja wg SWarsz. Znacznie wcześniej zanotował SPRAST (1873), z tłumaczeniem чехол.

PRECYZOWAĆ 1932

W SJPDor. z 4 cyt.: 1951, 1954, 1936, 1934. Istotna jest obecność danego czasownika w siatce haseł SIJP (1929), z definicją ‘udokładniać, usubtelniać’.

PRODUKOWAĆ 1861

ESJP zaznacza, że ma na względzie znaczenie ‘wytwarzać’ i wskazuje, za SJPDor., źródło: SWil. Por. wszakże nieznanym mu NSPR (1836) z adekwatnym tłumaczeniem производить.

PRZECIER 1954

W artykule SJPDor. występują 3 cytaty, najstarszy jest właśnie z 1954 r. Por. przecież broszurkę anonimową Przetwory (1948: 29) z pięknym objaśnieniem: „Przecier jest to półprzetwór, powstały z miążgi, przetartej przez przetak lub cedzik i następnie utrwalony”.

PRZYCHODNIA 1954

Tu ESJP posłużył się (niezbyt starannie) dokumentacją cytataową zawartą w SJPDor. Wyraz znany wcześniej, także według danych tegoż SJPDor. Por. również źródło wykorzystywane przeze mnie: SO-JT (1951).

PSEUDONIM 1861

Nb. Dykjonarz (1859) z formułą ‘autor piszący pod zmyślonym imieniem’.

PULSOWAĆ 1904.

Germanizm ten poświadcza SO-K (1903).

PUMEKS 1861

Data ESJP za SWil. W pisowni niespolszczonej występuje w NSPR (1836); *pumex* dokumentuje też Dykjonarz (1859).

Moje aktualne rozeznanie (re)datacyjne w obrębie słownictwa nowopolskiego wykracza dość mocno poza opisaną wyżej „pękata” centurię. Na

pewno można będzie dokładnie udokumentować wcześniejsze niż wskazane w ESJP wystąpienia jednostek takich np. wyrazów – „pierwszych z brzegu” (w większości obcych z pochodzenia) – jak: **aneks, anilana, antysemita, aparatura, archaiczny, czasochłonny, dynamo, dyskryminować, elokwentny, emitować, fikuśny, grzejnik, jeliczyć, kabaczek, landryny, laser, literować, lodolamacz, lotnisko, lajza, muzealny, muzykować, ostatniec, nachalny, pasmanteria, pierwowzór, plomba, plombować, poczekalnia, podest, prognoza, propan, protokolant, prymitywny, przedpłata, przeszukać, pseudonim, psiak, psocić, psychiatra, psychiczny, psychika, psycholog, pulower, puma.**

Oczywiście także te dokumentacje, które przedstawiłem w artykule jako poprawki do datacyj *ESJP*, nie zamykają sprawy rechronologizacji materiałów tego słownika. Niejedno hasło uda się przedatować wstecz o rok, dwa czy więcej. Na datacje ostateczne w większości wypadków jest jeszcze za wcześnie. Przybliży te ustalenia ostateczne – dla okresu nowopolskiego – wyśiłek naukowy Piotra Wierzchoń, twórcy oryginalnej i nadzwyczaj wydajnej, w sensie pozytywnych skutków poznawczych dla praktyki badawczej, teorii lingwochronologizacji (por. Wierzchoń 2008). Jest P. Wierzchoń jedynym jak dotychczas i, przypuszczam, jeszcze na dłuższe lata wyjątkowym lingwistą, który potrafi czerpać dane leksykograficzne niezbędne do uwalniania od dezinformacji nagromadzonej w szokujących ilościach w literaturze poświęconej tzw. nowemu słownictwu polskiemu (por. Wawrzyńczyk 2011) w sposób „hurtowy” z bibliotek cyfrowych (por. Wierzchoń 2010–2011). Zaistnienie w Polsce ponad 50² bibliotek cyfrowych to wydarzenie, z którego rangi nie zdaje sobie sprawy wciąż większość badaczy polonistów.

Kilka uwag podsumowująco-metodologicznych. [1°] Datowanie haseł w ESJP ujawnia nadmierne przywiązanie jego Autora do słowników narodowych języka polskiego jako źródeł informacji chronologicznej. Niezbędne jest sięganie do jak największej liczby istniejących słowników: objaśniających, ortograficznych, technicznych itp., także słowników przekładowych. Wielu pozycji tego typu najwyraźniej w zestawie źródeł datacyjnych ESJP brak. [2°] Wartość dokumentacyjna słowników ogólnych języka polskiego, tych najbardziej znanych i najpowszechniej używanych (od „Lindego” do „Dubisza”), dla prac nad indeksem chronologicznym wyrazów polskich (por.

---

² Powstają dalsze.

Piotrowski 2006) jest wtórna względem dokumentacji pozaleksykograficznej, jaką czerpać należy z publikacji niesłownikowych, z literatury pięknej, naukowej, publicystycznej itp., z czasopism, prasy itp. Zresztą same słowniki, zarówno te uznane za narodowe, jak i te mniejsze, nie są wystarczająco solidne w doborze haseł, reprezentatywność ich siatek haseł jest nie najwyższej próby (por. np. Wawrzyńczyk 2009, 2010), dla chronologizatorów leksyki stanowią wręcz często źródło dezinformacji. [3°] ESJP zdecydowanie za rzadko sięgając przy datowaniu haseł do dowodów (cytatów) pochodzących z tekstów pozasłownikowych, nie wykorzystuje też wystarczająco źródeł metainformacyjnych, czasopism, monografii, opracowań itp., w których znajdują się dane doniosłe dla operacji (re)chronologizacyjnych. Liczba tych źródeł jest znaczna i stale rośnie (por. Wawrzyńczyk 2011a: 6–46).

Wykaz skrótów

- CDEP – RYKACZEWSKI E., 1849, *A complete dictionary English and Polish*, Berlin: B. Behr.
- CDPE – RYKACZEWSKI E., 1851, *A complete dictionary Polish and English*, Berlin: B. Behr.
- DNPS – TROJAŃSKI J. K., 1844–1847, *Dokładny niemiecko-polski słownik [...]*, cz. 1–2, Poznań–Berlin–Bydgoszcz: E. S. Mittler.
- DPNS – TROJAŃSKI J. K., 1835–1836, *Dokładny polsko-niemiecki słownik [...]*, cz. 1–2, Poznań–Berlin–Bydgoszcz: E. S. Mittler.
- DSWP – RYKACZEWSKI E., 1856, *Dokładny słownik włosko-polski [...]*, Berlin: B. Behr.
- Dykcjonarz – AMSZEJEWICZ M., 1859, *Dykcjonarz zawierający wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone [...]*, Warszawa: A. Gins.
- E-XX – LAM S. (red.), 1938, *Trzaski, Everta i Michalskiego Encyklopedia XX wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Trzaski, Everta i Michalskiego.
- ESJP – BAŃKOWSKI A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- ESWO – LAM S. (red.), 1939, *Trzaski, Everta i Michalskiego Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych [...]*, Warszawa: Księgarnia Wydawnicza Trzaski, Everta i Michalskiego SA.
- EW – LASKOWSKI O. (red.), 1931–1939, *Encyklopedia wojskowa*, t. 1–8, Warszawa: Towarzystwo Wiedzy Wojskowej.
- NSPR – ŁUBKOWSKI [imię nieznane], 1836, *Nowy słownik polsko-rosyjski*, Warszawa: Druk. Banku Polskiego.

- Oczyszcziciel – KORTOWICZ E. S., 1891, *Oczyszcziciel mowy polskiej czyli słownik obcośłów* [...], Poznań: Nakł. Autora.
- Przetwory – *Przetwory z owoców i warzyw*, 1948, Warszawa: Zarząd Główny Związku Samopomocy Chłopskiej Wydział Kobiety.
- SIJP – ARCT M., 1929, *Słownik ilustrowany języka polskiego*, t. 1–2, wyd. 3, Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta.
- SJPDor. – DOROSZEWSKI W. (red.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa: Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SJPL – LINDE S. B., 1807–1814, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa: Druk. XX. Pijarów.
- SJPLehr – LEHR-SPLAWIŃSKI T. (red.), 1938–1939, *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa: Księgarnia Wydawnicza Trzaski, Everta i Michalskiego.
- SO-JT – JODŁOWSKI S., TASZYCKI W., 1951, *Słownik ortograficzny i prawidła pisowni polskiej*, wyd. 2, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SO-K – KOKOWSKI W., 1903, *Słownik ortograficzny języka polskiego*, Warszawa–Łódź: Nakł. L. Fiszera.
- SPR – GREKOW N. I., ROZWADOWSKA M. F. (red.), 1949, *Słownik polsko-rosyjski*, Warszawa: Współpraca.
- SPRAST – CZEPIELIŃSKI F., 1873, *Słownik polsko-rossyjski administracyjno-sądowo-techniczny*, cz. 1–2, wyd. drugie, Warszawa: Druk. J. Goldman.
- SWarsz. – KARŁOWICZ J., KRYŃSKI A. A., NIEDŹWIEDZKI W. (red.), 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa: Nakładem Prenumeratorów / Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego.
- SWil. – ZDANOWICZ A. i in., 1861, *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno: Wydawnictwo Maurycego Orgelbranda.
- SWO-A – ARCT M., 1935, *Słownik wyrazów obcych. 33 000 wyrazów, wyrażeń i przysłów cudzoziemskich*, wyd. 13, Warszawa: Wyd. M. Arcta.
- SWO-R – RYSIEWICZ Z. (red.), 1958, *Słownik wyrazów obcych*, wyd. 3, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- ŻW – MUCHLIŃSKI A., 1858, *Źródłosłownik wyrazów* [...], Petersburg: Cesarska Akademia Nauk.
- ПРС – КРАСНЫЙ Ю. (ред.), 1931, *Польско-русский словарь*, Москва: Советская энциклопедия.
- ПРС – КРАСНЫЙ Ю. (ред.), 1933, *Русско-польский словарь*, Москва: Советская энциклопедия.

Bibliografia

- IWANOWSKI M., 2011, *Русизмы в Этимологическом словаре польского языка Анджее Баньковского*, Łódź: Instytut Rusycystyki UŁ.
- KARAŚ H., 1996, *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*, Warszawa: Elipsa.
- KONECZNA H., 1936–1937, Wyrazy angielskie w języku polskim, *Poradnik Językowy*, z. 9, s. 161–170.
- MAJER J., 1849, *Uwagi w przedmiocie zasad słownictwa lekarskiego [...]*, Kraków: Druk. UJ.
- NOWOWIEJSKI B., 1996, *Zapóżyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku (na materiale czasopism)*, Białystok: Dział Wydawnictw Filii UW.
- PIOTROWSKI T., 2006, Indeks chronologiczny wyrazów polskich, *Poradnik Językowy*, z. 9, s. 72–77.
- WAWRZYŃCZYK J., 2009, *Autosuplement do Słownika Warszawskiego*, Poznań: Sorus.
- WAWRZYŃCZYK J., 2010, *Inny „Doroszewski”*, Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.
- WAWRZYŃCZYK J., 2011, *Słownictwo nowopolskie. Redatacje*, Warszawa: BEL Studio.
- WAWRZYŃCZYK J., 2011a, *Słownik bibliograficzny języka polskiego. Wersja przed-elektroniczna*, t. 8, Warszawa: BEL Studio.
- WIERZCHOŃ P., 2008, *Fotodokumentacja, chronologizacja, emendacja. Teoria i praktyka weryfikacji materiału leksykalnego w badaniach lingwistycznych*, Poznań: Instytut Językoznawstwa UAM.
- WIERZCHOŃ P., 2010–2011, *Depozytorium leksykalne języka polskiego. Nowe fotomateriały z lat 1901–2010*, t. 1–2, Warszawa: BEL Studio.

Dating comments to *Etymologiczny słownik języka polskiego* by Andrzej Bańkowski

(s u m m a r y)

The article contains a critical analysis of the material included in the well-known etymological dictionary of the Polish language by A. Bańkowski. It specifies the dates of appearance in the Polish language of more than 100 lexemes, and provides methodological comments on the process of word-dating.